

HASAN DAĞI İLE ALİ DAĞI EFSANESİNİN KAYNAKLARI ve VARYANTLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ*

Dr. İsmail GÖRKEM**

Halkın muhayyilesinde kuvvetli izler bırakan şahsiyetlere ait, gerek bu şahıslar hayatta iken ve gerekse öldükten sonra çeşitli menkabeler teşekkül etmektedir. "Allah'ın veli kullarından zuhur eden olağanüstü haller" anlamındaki kerametlerin anlatıldığı kısa hikâyeye menkabe adı verilmektedir. Arapça "nekabe" fiilinden gelen menkabe, "övünülecek güzel iş" anlamına gelmektedir. Evliya menkabeleri genel olarak efsane kavramı içerisinde mütalea edilmektedir. Efsaneler; şahıs, yer ve hadiselerle ilgili olarak anlatılan, esas vasfı inandırıcılık olan, belirli bir üslubu ve şekli olmayan; şahıs ve hadiselerle ilgili olanlarında olağanüstü vasıflar görülebilen, bazılarının kaynakları çok eskilere dayanan Anonim Halk Edebiyatı'nın bir türüdür.

Makalede, 'Hasan Dağı ile Ali Dağı' isimli Kayseri'ye ait bir efsanenin¹ ait olduğu mekân larından ve kutsallıklarından hareketle; Hristiyanlık öncesi, Hristiyanlık ve İslâmî devirlerdeki anlatılış ve kabul ediliş şekilleri geçmişten günümüze doğru değerlendirilmeye çalışılacaktır. Daha sonra ise, aynı efsanenin Anadolu'nun değişik yörelerinde anlatılan varyantları gözden geçirilecektir. Böylece Türk kültürünün Anadolu'da karşılaşmış olduğu eski kültürlerden neler aldığı, onlara neler verdiği sorularına da, bir efsane metninin penceresinden bakılmaya çalışılacaktır.

Konuya girmeden evvel, iki ilim adamının bu meselelere ait görüş ve tesbitlerinin aktarılmasının yararlı olacağını düşünüyoruz:

'Milletler az çok her yerde çeşitli tesirlerin terkiibinden doğmuşlardır' diyen Ord.Prof.Hilmi Ziya Ülken Türkiye'deki kültür tabakalaşması ile ilgili olarak şöyle bir tesbit yapmaktadır:

'A. Orta Asya'dan ve ülkenin eski kavimlerinden gelen payen inanç unsurları, B Hristiyanlık ve mazdeizm gibi geçici tesirler, C. İslâm dininin bütün olarak kabulü, D. Modern millî bünyenin doğmaya başlaması'².

Prof. Ülken, Anadolu'da mevcut olan örf ve âdetler üzerinde üç ana unsurun tesiri olduğu kanaatindedir: Bunlar sırasıyla "Altay kültürü", ki Ülken'e göre Anadolu'da teşekkül eden Türk kültürü üzerinde tesiri birinci sıradadır; bu kültür ile karşın "yerli olan payen ve hristiyan tesirler"; Türkler'in İslâmiyet'i kabulünden sonra görülmeye başlanan Arap ve Fars tesirleri³. Bunlardan "Altay kültürü" olarak adlandırılan tesirler,

* *Erciyes Üniversitesi tarafından 3-5 Mayıs 1990 tarihleri arasında tertiplenen Erciyes Yöresi I. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu'na tebliğ olarak sunulmuştur.*

** *Fırat Üniversitesi Türk Dili Öğretmeni - ELAZIĞ*

¹ *Efsane metni için bkz. Ali Rıza Önder, Yaşayan Anadolu Efsaneleri, Kayseri 1955, s. 54.*

² *Hilmi Ziya Ülken, "Anadolu Örf ve Âdetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-1969, s. 1-2.*

³ *Ülken, a.g.m., s.2.*

'Orta Asya izleri' olarak, Anadolu'ya ard arda yapılan Türkmen akınları sayesinde uzun bir müddet canlılığını korumuştur.

Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinde velilerin müsbet fonksiyonları olmuştur. Bu fonksiyonlar zamanla "veli kültü"nin halk hayatına hâkim olmasını sağlamıştır. Prof.Dr. A. Yaşar Ocak'ın bu konuya ait tesbitleri şöyledir:

'Genellikle gayri sünni tarikatlara mensup şeyh ve dervişler, tekkelerini terk edilmiş yahut henüz faaliyette olan kilise ve manastırların yerine ve civarına kuruyorlardı. Bundan maksat, orada eski dinin merkezi ile doğrudan karşılaşılarak, onun kullandığı vasıtaları aynen kullanıp, tesirini zamanla zayıflatarak yerine geçmektir; öyle de oluyordu. Nitekim bu şeyh ve dervişler, yerleştikleri yerlerde, kökü hristiyanlık, hatta hristiyanlık öncesi devirlere çıkan mahallî aziz kültürleriyle karşılaştılar. Bu kültürler, kerâmet hikâyeleri (menkabeler) aracılığıyla rahatça isâmleştiriliyor, bu vesileyle bölgedeki hristiyan halkın müslümanlığa kolayca ısınması sağlanıyordu"⁴.

Prof. Ocak bu olayı sosyolojik olarak şöyle izah etmektedir:

'Gelişmiş ve teşkilâtli bir din bir bölgeye girdiği zaman, orada daha eskiden mevcut iptidai inanç ve bunlara bağlı sâhri uygulamaları ortadan kaldıramamaktadır. Gelişmiş din âdefta millî karakterdeki bu inanç ve uygulamaları kendi bünyesine almak suretiyle ancak oradaki halkı kendisine bağlayabilmektedir"⁵.

Bu konulara ait fikir ve düşüncelerimizi makalenin sonuna bırakarak, Kayseri yöresinin tarihi ile sözkonusu efsane ile ilgili Hasan Dağı ve Ali Dağı'ndan söz etmek istiyoruz

Çok eski bir yerleşim merkezi olan Kayseri yöresine Türkler'den önce Hititler, Babil ve Asur devletleri, Persler, Kapadokya Krallığı, Makedonyalı İskender ve ondan sonra da Selevkoslar, Romalılar ve nihayet Bizans hâkim olmuştur. 726,730 ve 732 yıllarında müslüman Araplar aynı yöreyi fethederler. 1072'de ise yöre Türkler'in eline geçer. Yaklaşık olarak bin yıldır da bu yöre Türkler'in hâkimiyeti altındadır.

Ali Dağı, Kayseri'nin kuzeyindeki bir tepedir ve bu tepenin yamacında Talaş ve Zencidere yerleşim merkezleri vardır. Hasan Dağı ise şimdiki Aksaray ili sınırları içerisinde 3258 metre yükseklikte bir dağdır. Kayseri yöresindeki Ali Dağı ve Hasan Dağı, çok eski dönemlere ait yerleşim izlerini taşımaktadır⁶. Hasan Dağı'nın zirvesinde Ortaçağ'da yaşamış olan Dindymene'lerin Jasonian mabedinin varlığı, Hristiyanlar'a ait küçük bir kilise ile Şeyh Tur Hasan Veli'ye ait bir türbe, bu izlerin mevcudiyetini göstermektedir⁷. F.W. Hasluck, Şeyh Tur Hasan'ın 11. asra ait kaynaklarda adından bahsedilen bir lider olduğu kanaatindedir. Efsanevî nitelikleri haiz bu "gazi", askerleriyle birlikte Kayseri civarındaki ovaya yakın yamaçları zapteder. Günümüze kadar

⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Euliya Menkabeleri*, Ankara, 1984, s. 12.

⁵ Ocak, *a.g.e.*, s. 24, 53 numaralı dipnot.

⁶ 1608 - 1619 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarını gezen Polonyalı Simeonson, Aziz Başile ile Aziz Mercure'den bahsetmektedir. Bkç. Hrand D. Andre-asyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*, İstanbul 1964, s. 159 - 160.

⁷ F. W. Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, c. I, Oxford 1929, s. 100.

gelen bazı kùltler ile Anadolu'da varlığını halen devam ettiren köy isimleri onun bir Türk boyuna mensup bir veli olduğunu düşündürmektedir⁸. Aynı eserde, 1909 tarihli bir kaynağa atfen, Şeyh Tur Hasan Veli'nin türbesinde mevlit törenleri yapıldığına dair bir kayıt da mevcuttur⁹. Hasluck eserinde Ali Dağı'na ait şu bilgileri vermektedir: Dağın iki zirvesi vardır, bunlardan birinde Hristiyanlara ait bir kilise, diğerinde ise müslümanlara ait bir ibadethâne vardır. Burası, Hristiyanlık'tan önce, Yahudiler için de kutsal bir yerdir. Müslümanlara ait cemiin yanında Seyyid Gazi isimli bir velimin türbesi bulunmaktadır¹⁰. Müellif eserinde, Ali Dağı'nın eteklerine Türk ahalinin yağmur duası için gittiklerini de kaydetmektedir¹¹.

Hasluck un verdiği bilgilerden de anlaşılacağı gibi, günümüzde Hasan ve Ali Dağı adıyla bilinen bu yerlerin zirvelerindeki kutsal yerler ve bunlara bağlı olarak teşekkül eden kùlt'ler bir dinden diğerine aktarılmıştır. Tur Hasan Veli ile Seyyid Gazi adlı şahsiyetlerin 'gazi' ve 'veli' kimlikleri özellikle belirtilmiştir. Bu tarihi şahsiyetler Anadolu nun fethine memur edilen alp-erenler olmalıdırlar. Bunlar zamanla halk nazarında evliya mertebesine ulaşmışlardır. Velilerin asıl gayesi "varlığın gizli sırrına ve Tanrı'ya ulaşmak"tır; onlar genellikle köylerde yaşayan, tabiatla haşır-neşir olmuş şahsiyetlerdir. Onların hayatlarında ve eserlerinde "toprak, su ve bitki" önemli yer tutar. Veliler, İslâm dini ile eski Türk cemiyetinin yüce ve insanı değerlerini temsil eden şahsiyetlerdir¹².

* * *

Kayseri'ye ait olan Hasan Dağı ve Ali Dağı efsanesinin konusu kısaca şöyledir: Hasan ve Ali adlı iki veli iki ayrı dağda münzevi bir hayat yaşamaktadırlar. İkiisi de kerametlerini birbirlerine göstermek isterler. Yaz mevsiminde Hasan sarığını dağın karı ile doldurur; Ali de bir havluya kızgın korları koyar. Birlikte şehirdeki kadınlar hamamına girerler. Ali'nin ateşleri havluyu yakmaz, ama Hasan'ın sarığındaki karlar, kadınları hamamda çıplak bir vaziyette gördüğü için erimeye başlar. Bunlar öldükten sonra, yaşamış oldukları dağlar kendi adlarıyla anılır¹³.

Aynı efsanenin bir başka varyantının konusu ise şöyledir:

⁸ Hasluck, *a.g.e.*, s. 339.

⁹ Hasluck, *a.g.e.*, s. 100, 4 numaralı dipnot.

¹⁰ Aziz Basile Hristiyan taraftarları ile bu dağda buluşmuştur. Bu azize ait 1886'da derlenen iki efsane için bkz. Ali Özçelebi-Saim Sakaoğlu, "Anadolu Efsaneleri için Eski Bir Kaynak", *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı-1976*, Ankara 1977, s. 440-444.

¹¹ Hasluck, *a.g.e.*, s. 102-103.

¹² Mehmet Kaplan, "Veli Tipi", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-3, Tip Tahlilleri*, İstanbul 1985, s. 120 - 131.

¹³ Efsane metni için bkz. 1 numaralı dipnot. Boratav aynı efsanenin biri dağda münzevi olarak yaşayan keşiş, öteki, şehirde yaşayan bir aziz için anlatıldığını söylemektedir. Kaynak göstermeden varlığını söylediği böyle bir metnin varlığını araştırmamıza rağmen bulamadık. Bu iddia için bkz. Pertev N. Boratav, "Legendes vivantes d'Anatolie/Ali Rıza Ünder: Yaşayan Anadolu Efsaneleri", *Oriens, c. X, S. 1 (1957)*, s. 163.

Hasan Dağı'nda yaşayan bir münzevi veli, Kayseri'de kunduracılık yapmakta olan veli arkadaşına, yaz mevsiminde mendiline doldurduğu dağın karını hediye olarak götürür. Mendili dükkânın tavanına asar. Kunduracı da ocaktan aldığı bir tutam kor halindeki kömürü mendiline sarar, kar dolu mendilin altına asar. Dükkâna gelen kadın müşterilerden birinin açılan bacağına gören dağda yaşayan velinin mendilindeki karlar erir. Kunduracı da ona, dağ başında yaşayan insanın kendini muhafaza etmesi, nefesine hâkim olmasının kolay olduğunu söyler, asıl zor olan, insanın kendisini şehirde muhafaza etmesidir¹⁴.

Bu Kayseri efsanesinin Anadolu'nun çeşitli yörelerinde görülen varyantlarındaki farklılıklara da kısaca işaret edelim:

Niğde den derlenen Hasan Dağı efsanesinde Hasan Dede, şehirde yaşayan arkadaşını dağa davet eder. Şehirden gelen kişi, ayucuna aldığı korları söndürmeden dağdaki arkadaşına ulaştırır. Ali Dede geri dönerken Hasan Dede onun arkasından büyük bir taşı öldürmek kastıyla yuvarlar. Ali Dede de taşı eliyle tutar; taş da olduğu yerde öylece kalakalır¹⁵.

Muğla'dan derlenen Çiçekbaba efsanesinde ise hadise şöyledir: Dağdan, şehirde kunduracılık yapmakta olan arkadaşını ziyarete giden Çiçekbaba, dükkâna gelen bir genç kızın topuğunu görünce, hediye olarak getirdiği mendil içindeki karların erdiğini farkeder. Kunduracı, kızın korları arkadaşının mendiline koyarak, dağda üşümemesi için Çiçekbaba'ya verir¹⁶.

Gaziantep'ten derlenen Kurban Baba efsanesinde, Kurban Baba elindeki su dolu sepeti ile arkadaşını Hacı Baba'yı dükkânında ziyarete gider. Dükkâna gelen bir kadının açılan bacağına görünce getirdiği su önce sepetten damlar; sonra da birden dökülür. Kurban Baba da dökülen bu suyla ıslanır¹⁷.

Elâzığ-Palu'dan derlediğimiz Şarık-Şivan adlı efsanede de benzer bir hadise anlatılmaktadır. Palu'nun Akdağ mevkiinde Şivan ile bacısı Şarık münzevi bir hayat yaşarlar. Şivan, elindeki zembile Akdağ'ın suyunu doldurup, Diyarbakır'da kunduracılık yapan arkadaşına hediye olarak götürür. Şivan'ın zembilindeki su, aynı hadise yüzünden damlamaya başlar. Kunduracı da ona bilinen nasihatı yapar¹⁸.

Bu efsanelerde dikkati çeken bir husus, hemen hepsinde münzevi olarak yaşayan evliyanın mekânının dağların en yüksek yerleri olmasıdır. Anadolu dahil, hemen hemen bütün Türk dünyasında 'dağ kültü'ne rastlanılmaktadır. Türkler dağlara, "mukaddes, mübarek büyük ata, büyük hakan" anlamlarına gelen "Han Tanrı, Buzağ, Ata, Bayın Ula" gibi adlar vermişlerdir. Her boyun ve oymağın kutsal bildiği bir dağ olduğu gibi, boy ve oymakların oluşturduğu toplulukların da ortak mukaddes dağları vardı. Eski

¹⁴ Mehmet Onder, *Anadolu Efsaneleri*, Ankara 1966, s. 84 - 85.

¹⁵ Saim Sakaoğlu, *101 Anadolu Efsanesi*, İstanbul 1976, s. 121 - 122.

¹⁶ Yusuf Ziya Demircioğlu, *Yörükler ve Köylülerde Hikâyeler Masallar*, İstanbul 1934, s. 54 - 55.

¹⁷ Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Evliyaları*, Gaziantep 1964, s. 98.

¹⁸ İsmail Görkem, *Elâzığ Efsaneleri üzerinde Araştırmalar (Yüksek Lisans Tezi)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 1987, s. 173.

Türkler'de görülen "dağ kültü"nin "Gök Tanrı" ve "ata" kavramlarıyla ilgili oldukları bilinmektedir¹⁹.

Prof.Dr. Mehmet Kaplan, Türk kültür hayatında sırasıyla "alp", "gazi" ve "veli" tiplerinin mevcudiyetinden bahsetmektedir. Alp tipi, hayvancılıkla uğraşan bir toplumun ideal kahramanıdır; bu tipin gayesi ise "cihâna hâkim olmaktır. Gazi tipi ise İslâmiyet adına 'cihâna hakim olmayı' gaye edinmiştir. İslâmî inanç, onun mücadelesine 'yüce bir manâ ve zengin bir muhteva" vermiştir. Ziraatle uğraşan toplumun ortaya koyduğu veli tipinin şahsiyetinde ise "manevî güç" hâkimdir. Alp tipi tamamen, gazi tipi ise kısmen "dışa dönük"tür; veli tipi ise "içerî dönük" bir yapıdadır²⁰.

İncelediğimiz efsanedeki dağda yaşayan kişi, veli tipi'nin güzel bir örneğidir. Kunduracılık yapan kişide ise kısmen, alp ve gazi tiplerinde görülen "dışa dönüklük" özelliği görülmektedir. Bu efsanelerde tarihi ve mahallî nitelikler göze çarpmaktadır. Tarihi hadiseler, hadiselerin merkezindeki şahıslar ve coğrafi mekânlar bir arada mütalea edildiği zaman, gazi tipi hüviyetindeki tarihi şahsiyetlerin, zamanla halk nazarında veli tipi ne dönüşlüğü görülmektedir. Şehirde yaşayan veli, karşılaştığı zorluklara rağmen, nefesine hakim olmasını bilmiştir. Efsanede, velilerin halka hizmet bakımından yalnız başlarına değil de, insanlarla bir arada yaşamalarının lüzumuna işaret edilmektedir.

Son olarak, yazımızın başında söz konusu ettiğimiz Türk kültürünün Anadolu'da karşılaşmış olduğu eski kültürlerden neler aldığı ve onlara neler verdiği meselesine değineceğiz:

Prof. Ocak'ın Anadolu'daki "veli kültü" ile ilgili olarak belirttiği ilmi hakikatler, ülkemizde, "kültürde hümanizma" taraftarlarınca, Türk milletinin vücuda getirdiği Anadolu'daki maddî ve manevî kültür unsurlarını yok saymak ve Türkler'den önceki eski kültürlerle ait hemen her şeyi diriltmek maksadıyla kasıtlı olarak kullanılmak istenmektedir. Ülkemizde 1940-1950 yılları arasında Anadolu'daki "yunan ve Latin" köklere dönülmesi tarzında ortaya çıkan bu akımın bugünkü durumuna dair Prof.Dr. Orhan Türkdoğan'ın tesbiti dikkat çekicidir:

"Bugün, aydınlarımızın önemli bir kesiminde rastlanılan kozmopolitizm, snobizm, hatta nihilizm türündeki sapmalar, Kemalist dönemin 'millet olma' süreciyle bağlantılı millî köklere dönme kampanyasına karşı Yunan-Latin köklere yönelen kültürde hümanizma şartlandırmasının yarattığı kaos ortamının eseridir"²¹.

Türkler Anadolu'da karşılaştıkları eski kültürlerden az da olsa bazı unsurları almışlardır. İncelediğimiz efsanede de görüldüğü gibi, tarihi gelişim, Türkler'in temsil ettiği "İslâm nedeniyeti" ile, müşterek tarih ve dile dayalı "kavmi hususiyetler" bizlere, Türk kültürünün 11. asırdan itibaren bu topraklarda "millî karakter" ini²² bir ipek böceği sabırla örmeye başladığını göstermektedir. Kültürde hümanizma taraftarlarının Türkiye'deki "ölü" maddî ve manevî kültür unsurlarını diriltme gayretlerinin bir an evvel son bulması en büyük dileğimizdir.

¹⁹ Bkz. A. Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983, s. 71 - 77.

²⁰ Kaplan, a.g.e. s. 5, 113.

²¹ Orhan Türkdoğan, *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme*, İstanbul 1988, s. 15. "Kültürde hümanizma" akımı için bkz. a.g.e., s. 13-20.

²² Bkz. Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik* (2. baskı), İstanbul 1984, s. 122-162.